

Rezijanska Linčica Turkinčica kot splošno slovenski motiv drugosti

Roberto Dapit

The article focuses on the relationship with alterity and the distant worlds that arises from the folksong cycle of the typ *Kralj Matjaž rešen iz ječe* 'King Matthias rescued from the jale', which is documented in the Slovenian folk tradition with reach materials from the Resia valley (Italy). Resia is a very peripheral western Slovenian linguistic minority area. Through the analysis of the texts from a linguistic and symbolic perspective the author tries to understand if the image of the Other, in this case of the *Turk*, is corresponding to the stereotyped representations which developed in folklore of Western Europe and in the South Slavic cultural space towards Ottoman/muslim world. An interesting parallel represents the cycle *Zvijajčna ugrabitev mlade matere (Lepa Vida)* 'Cunning kidnapping of a young mother (Fair Vida)', where the Other is represented by a sailor/boatman (Saracen).

KEYWORDS: King Matthias, *Turks*, Slovenian folksong tradition of Resia, Fair Vida, alterity

UVOD

Izhodišče razprave je odnos do daljnih svetov oz. do drugosti, ki ga izraža cikel pripovednih oz. *Junaških in zgodovinskih pesmi*, klasificiran kot *Kralj Matjaž rešen iz ječe*¹ v *Slovenskih ljudskih pesmih* (SLP I, št. 5, str. 28–51)². Glavni motiv govori o pobegu Kralja Matjaža iz *turške*³ ječe s pomočjo hčere *turškega* carja. Po srečnem prihodu na domači dvor, se carjeva hči poroči z Matjaževim sinom/bratom. V diskusiji se bomo

¹ Tip je bil tako preimenovan po prvotnem naslovu *Kralj Matjaž v turški ječi* v SNP 9-10, str. 24–31.

² Dalje skrajšano kot SLP 5, ki zajema 10 enot: št. 1. iz okolice Ribnice na Dolenjskem, št. 2. z Goriškega (ki jo je že objavil Karel Štrekelj v *Slovenskih narodnih pesmih* (SNP I, št. 9, str. 24–26); obe pesmi izvirata iz 19. stoletja. Vse ostale različice so bile zapisane v Režiji, namreč SLP 5/7 na Solbici (Stolvizza), SLP 5/3–6, 8–10 v Bilí (San Giorgio), večinoma v več izvedbah. Pri navajaju rezijanskega pesemskega gradiva praviloma ne upoštevam pojavnosti variant iste pesmi, ker bo navedena le številka pesmi, torej od SLP 5/3 do SLP 5/10. Glede objav posameznih pesmi v prevodih gl. npr. Matičetov 1966 v italijanskem in Matičetov 1970 v francoskem jeziku.

³ Poleg običajnega navajanja naslovov del in besed v narečju ali tujih jezikih, pišemo v ležečem tisku tudi določena obča in etnična poimenovanja, ker so bila v izročilu rabljena v prenesenem pomenu in so navadno označevala Drugega. Čeravno bodo v nadaljevanju obrazložena le poimenovanja *Turek/turški/Turčija*, smo po analogiji v besedilu zapisali tudi izraze kot so *Arabec*, *črni zamorec*, *Maver*, *nevernik*, *poganski*, *Saracen*, *Španec/španski* ipd. Zaradi kompleksne pomenskosti oz. rabe v izročilu bi si seveda tudi ti zaslužili posebno obrazložitev (glej dalje).

osredotočili pretežno na mlajše različice, ki so bile zabeležene v Reziji v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Zaradi sorodnosti tematike smo primerjalno, predvsem z ozirom na diskurz o drugosti, pritegnili v razpravo tudi krog rezijanskih pesmi o Lepi Vidi, ki je v SLP V uvrščen pod št. 244 z naslovom *Zvijačna ugrabitev mlade matere (Lepa Vida)*.

V članku bomo najprej orisali kratek zgodovinsko kritični okvir in tako umestili obravnavano rezijansko izročilo v širši slovenski, primerjalno tudi južnoslovanski ter evropski okvir. Na to pa bomo analizirali besedila ciklusa SLP 5, delno tudi SLP 244, in upoštevali bodisi narativne kot jezikovne prvine, ki prispevajo k oblikovanju diskurza o kolektivnem Drugem. Interpretacija bo izvedena v glavnem na podlagi že objavljenih virov, mestoma pa je dopolnjena z ustnimi viri, pridobljenimi tokom tridesetletnega terenskega raziskovanja v Reziji.

Čprav je Rezija obrobno zahodno območje z drugačno zgodovinsko usodo v primerjavi z osrednjim slovenskim prostorom, obravnavamo rezijansko izročilo kot skupno in, zaradi visoke stopnje ohranjenosti, izredno dragoceno dediščino slovenskega jezikovnega prostora. Zato bomo uvodno upoštevali obče slovenski kritični okvir. V zvezi s tem lahko izpostavimo še dejstvo, da močnejših vplivov iz sosednjega romanskega oz. furlanskega sveta na ta segment rezijanske kulturne dediščine ne zaznavamo.

Temeljni vidik oz. predstavo o Tujem/Drugem⁴, kot sestavnem delu opozicije Mi – Drugi, v okviru omenjenih pesmi prepoznavamo predvsem v liku *Turka* v SLP 5, pa tudi *črnega zamorca/Mavra/Saracena*, ki v Reziji nastopa kot *barkarjul/morner* in druga imena v SLP 244.⁵ Navajamo Šmitkovo sintetično predstavitev odnosa do Drugega, predvsem do pripradnikov druge vere (imenovanih *neverniki*), v slovenskem izročilu:

»Obzorje slovenskega ljudskega izročila je do srede 19. stoletja segalo čez evropske meje do obal Levanta in do Indije. Izoblikovalo se je predvsem na osnovi bibličnih zgodb, svetniških legend in različnih prerokovanj, delno pa tudi ob neposrednih stikih z neevropskimi ljudstvi (Huni, Mongoli, Saraceni, Turki).« (Šmitek 1983: 31)

»Tujci, posebno neverniki (zamorci, psoglavci, Turki), so bili v slovenskem ljudskem izročilu skoraj vedno prikazani kot negativne osebe – lažnivci, brezsrčneži, naduteži, zaslužnjevalci in preganjalci kristjanov.

Nezaupanje in celo strah pred vsem tujim, kar lahko hote ali nehote prinese nesrečo, sta izviralna iz bridkih zgodovinskih izkušenj, delno pa tudi iz nerazgledanosti in zaprtosti v svoje ozko krajevno in socialno okolje.

Po tej miselnosti je bila fizična varnost in psihična uravnoteženost posameznika zagotovljena le z njegovo tesno povezanostjo s pripadniki njegove lastne krvnosorodstvene in lokalne skupine. Ljudsko izročilo najpogosteje povezuje in pojasnjuje moralno izprijetost tujcev z njihovo nekrščansko vero, kar kaže tudi na močno versko indoktrinacijo.« (Šmitek 1986: 11)

⁴ Glede pomenske konotacije teh dveh izrazov, ki se v pričujoči razpravi pogosto pojavljajo, se strinjamo z razlikovanjem Sare Mlakar (2016: 38), ki razume pojem *drugost* kot nadpomenko pojmu *tujost*.

⁵ Lik *črnega zamorca* v rezijanskih pesmi se da le primerjalno rekonstruirati na podlagi ostalega izročila tega tipa, ker svojo zmerno drugost odraža preko imena *barkarjul* 'čolnar' ali *morner/mernol* (in drugih izrazov) 'mornar', 'ter dedec' v prozni varianti.

Izročilo, ki je predmet pričujoče razprave, kaže kompleksno zgodovinsko ozadje tudi zaradi pojavljanja likov, dogodkov in krajev, ki jih težko umestimo v nek prepoznavni zgodovinski okvir. Na podlagi zemljepisnih in lastnih imen ter etnonimov bi pričakovali, da so dogajanja zgodbe v SLP 5 umeščena v osmanski svet, ki pa lahko pomeni tudi Balkanski polotok oz. tisti del, ki je bil pod osmanskim carstvom (glej dalje). Ogrska je tudi izrecno omenjena, ravno tako Kralj Matjaž, ki nastopa kot *wunĝerski*⁶ *krej*, ogrski kralj, in čeprav predstavlja glavnega junaka slovenskega ljudskega izročila, ima v tem kontekstu manj pomembno vlogo. Zato bi najprej zelo strnjeno orisal zgodovinsko ozadje, ki zadeva odnos med slovenskim in osmanskim svetom ter kritični okvir iz vidika obravnave s tem povezanega folklornega gradiva.

Kot je znano, vse slovenske pesmi, ki *Turke* omenjajo, niso nastale v času tesnih stikov z Osmani⁷ oz. v času njihovih vpadov. Kot poudarja Zmaga Kumer, je bilo dovolj *turško* pobarvati že obstoječe balade, da so postale aktualne (Kumer 1986: 126).⁸ Zato naj uvodoma pojasnimo izbor in pomen uporabljenih etnonimov. Z veseljem ugotavljamo, da je bilo vprašanje rabe imena *Turek* večkrat problematizirano v sodobni strokovni literaturi (gl. npr. Pust 2007, Mlakar 2014).⁹ Kot pravilno poudarja Pust (2007: 210): »Izraz „Turek“ se v večini virov, pa tudi v sodobni poljudni in celo znanstveni literaturi namreč uporablja precej nekritično in razkriva etimološko zmedo ter namerno ali nenaumno slabo poznavanje dejanske stvarnosti«. V nadaljevanju pa precizira, da je izraz *Turek* v določenih obdobjih zgodovine označeval pripadnike vseh ljudstev, ki so v okviru osmanske države prišli v stik s krščanskim prebivalstvom. Dodatno dejstvo je, da so bili prebivalci turškega izvora v osmanski državi pravzaprav v manjšini (Pust 2007: prav tam). Po vsem tem ne gre prezreti dejstva, da podobne načine poimenovanja dokumentiramo na Slovenskem praktično do današnji dni (prim. Dapit 2014: 480, op. 34).¹⁰

Glede naziva *Turek* ali *Arabec* oz. *Maver/Saracen* je treba poudariti, da v ljudskem izročilu niso bili v rabi kot etnonim, marveč so pomenili osvajalca, napadalca, ugrabitelja ali pa *nevernika* (Kumer 1986: 126), zato pa sta njihova raba in pomen kompleksno vprašanje. O opredelitvi termina *Turek* piše tudi Voje (1996: 5–6): »Že v 15. stoletju so začeli besedo *Turek* nadomeščati z izrazi, kot so: dedni sovražniki, grozoviti tirani, krvoločni psi, stekli psi, roparski ptiči, malharji, požigalci itd. Zaradi razmer, ki so jih povzročali turški vpadi, je začelo prebivalstvo s pojmom “Turek” poosebljati pojma strah in nevarnost. Pojmi *Turek* in izpeljanke nimajo vedno etnične oznake, kar velja posebno v zvezi s turškimi vpadi na slovensko ozemlje.«

⁶ V celotnem besedilu uporabljamo znak ģ namesto znaka ĝ, kot je zapisan v SLP I, ker artikulacijsko ustreza rezijanskemu fonemu, ki ga je v svojem pravopisu z istim znakom predlagal Han Steenwijk.

⁷ V pričujoči razpravi bo za poimenovanje pripadnikov Osmanskega cesarstva rabljen politično opredeljen izraz *Osmani*.

⁸ Obstaja pa tudi gradivo, v katerem so prepoznavna zgodovinska dejstva, prim. Grafenauer 1951c.

⁹ O stereotipizaciji prestav o *Turku* prim. tudi zbornik Jezernik (ur.) 2010; v tej publikaciji Simonič (2010: 103–104) navaja nazive, ki zadevajo poimenovanje in karakterizacijo Drugega/*Turka* pri Janezu Vajkardu Valvasorju.

¹⁰ V Mariboru se je reklo ‘pri Turku’ v smislu ‘pri prodajalcu zelenjave s Kosova’.

Potemtakem sklepamo, da podobno velja za zemljepisne definicije. Gre za dežele, ki jih ne smemo razumeti iz geografskega, temveč iz političnega, kulturnega in tudi verskega zornega kota, če lahko veljajo tudi za *poganske* dežele. Zato *Turčija* lahko pomeni tudi področje Balkana pod osmansko oblastjo (Kumer 1986: 125; Golež Kaučič 2007: 7; Mlakar 2016: 152), *Turek* pa tamkajšnjega prebivalca oz. pripadnika muslimanske vere.

Na Slovenskem je bila *turška* nevarnost stvarna zgodovinska okoliščina, ker so *turški* vpadi trajali od začetka 15. do srede 16. stoletja, v Prekmurju celo do srede 17. stoletja. Zaradi tega je tamkajšnje prebivalstvo začelo z imenom *Turek* poosebljati pojma 'strah in nevarnost' (Voje 1996: 6, 18), ki sta po vsej verjetnosti postala eden najpogostejših motivov v slovenskem ustnem izročilu že od začetka 15. stoletja oz. od prvih stikov z Osmani, ki so prodrli v slovenske dežele (prim. tudi Šmitek 1986: 21). Ravno v zvezi s tem pa Ignacij Voje (1996: 6) navaja dejstvo, da je bilo med vojaškimi oddelki, ki so v glavnem prihajali iz Bosne, »malo osmanskih Turkov orientalnega porekla. *Akindžije*, predhodniki glavnih vpadnih čet, so bili privilegirane vojaške enote, sestavljene iz Turkov in islamiziranega domačega poljedelskega prebivalstva na Balkanu« in v času najhujših vpadov so bile čete spahijske vojske iz bosenskega in sosednih sandžakov, ki so prihajale v slovenske dežele: »Ta spahijska vojska je bila večinoma sestavljena iz pripadnikov domačega prebivalstva južnoslovenske etnične pripadnosti« (Voje 1996: prav tam).

Celoten obseg ustnega izročila s tematiko o *Turkih* je izredno obsežen in raznolik, zaradi tega ga je v celoti težko obdelati. Ljudsko izročilo s tovrstno motiviko na Slovenskem še ni izumrlo (gl. tudi Voje 1996: 165), kar potrjujejo novejšje študije in publikacije.¹¹

Rezijansko pesemsko gradivo tipa SLP 5, na katero se nanaša pričujoča razprava, je bilo zbrano na terenu v Reziji, medtem ko ostalo redko gradivo istega tipa, zbrano na Dolenjskem in na Goriškem, izvira iz 19. stoletja.¹² Isto velja za cikel SLP 244 o Lepi Vidi. Izročilo, v katerem prepoznamo like kot so Kralj Matjaž, Linčica Turkinčica, Lepa Vida ali *črni zamorec/barkarjul*, je v Reziji dejansko preživel dlje časa v primerjavi z ostalimi slovensko govorečimi območji, praktično do današnjih dni, in odkritje izročila, predvsem ciklusa o Lepi Vidi, je pomenilo za slovensko kulturno zgodovino pememben dogodek.¹³

O samem motivu Tujega/Drugega ne gre prezreti temeljnega dejstva, da so *Turki* v določenem starejšem izročilu zamenjali *Saracene* in psoglavce in da je pogosti motiv ljudskih pesmi ter pripovedi ravno ugrabitev, na katero se navezujejo zgodbe o uspešnih pobegih iz *turškega* ujetništva (Šmitek 1986: 21). Naše rezijansko gradivo vsebuje in nazorno izraža oba motiva: pobeg Matjaža iz turške ječe v pesmih o Linčici Turkinčici in, čeprav le delno upoštevamo to drugo izročilo, tudi ugrabitev Lepe Vide s strani *barkarjula/mornerja*. Glede sorodnosti oz. podobnosti motivov in elementov med tema dvema tradicijama bi npr. izpostavili podatek, da je v nekaterih sosednih izročilih tipa

¹¹ Gl. npr. Mlakar 2014a, 2014b, 2016.

¹² Pesem št. 1, zapisana pred l. 1819, izvira iz okolice Ribnice, pesem št. 2., zapisana l. 1862 ali 1863, pa z Goriškega (SLP I: 28–29).

¹³ Prim. tudi Avsenik Nabergoj (2009: 184): »One of the greatest and most significant discoveries for Slovenian culture was that of the old Slovenian ballad of Fair Vida in the 1960s in Resia [...]«.«

SLP 5 glavni ženski lik namesto rešiteljice Ličice Turkinčice »Arapka divojka«,¹⁴ kar priča o stratifikaciji in prepletanju zgodovinskih izkušenj ter posledičnih literarno mitskih predstav na Balkanu, v Sredozemlju in po Evropi.¹⁵ V pojasnilih k baladam o Lepi Vidi je Zmaga Kumer napisala naslednje (Kumer 2007: 87):

»Motivi, kot so zvabitev na ladjo, pogovor s soncem in luno, skok v vodo ipd., niso značilni samo za ta baladni tip, vendar je Grafenauer iskal prav v tej smeri, ki je hotel ugotoviti »izvor, razvoj in razkroj« balade o Lepi Vidi. Pri tem pa je nehote pokazal, da ljudske balade (kakor ljudske pesmi sploh) niso izcela nastale stvaritve. Sestavljajo jih motivi, ki jih je mogoče uporabiti v vsebinsko različnih zgodbah, če to le dopuščata ritem besedila in melodije. V ljudskem pesemskem izročilu poleg potujočih verzov in slogovnih obrazcev torej obstajajo tudi potujoči motivi, na katere ni jezikovnih in narodnostnih pregrad, saj so se v vseh časih našli posredniki, večji dveh ali več jezikov.«

Iz pregleda slovenskega pesemskega izročila vemo, da so prisotni sledovi tujih dežel iz obrobja Evrope do Levanta in vse do Indije. Poleg temeljnih študij Ivana Grafenauerja o fenomenu pojavljanja tujih dežel in ljudi v slovenskih ljudskih pesmih zanimivo poroča tudi Zmaga Kumer in izpostavlja dejstvo, da prisotnost Tujca kot pripadnika določenega naroda ne ustreza konkretni realnosti, kvečjemu lahko šteje kot element, ki prispeva k določanju časa nastanka posameznih izročil (Kumer 1986: 123). Golež Kaučič prepozna skozi celo slovensko pesniško izročilo prepletanje straha in upanja kot rezultat srečanja različnih kultur. Zanimiv je tudi pojem dvojnosti v percepciji tuje dežele, ki jo avtorica izpostavlja: tuja dežela je po eni strani negativno označena, po drugi pa je opisana kot čudežna dežela Indija Koromandija. Nasprotujoči si predstavi naj bi izvirali iz mikrokozmičnega in makrokozmičnega pogleda slovenskih ljudi na svet, ki jih ljudske pesmi izražajo (Golež Kaučič 2007: 4–5).

Iz perspektive pogostnosti pojavljanja Tujcev/Drugih v ljudskih pesmih pa izstopajo *Španci* in *Turki*, čeprav prvi niso bili pravi Španci, temveč *Mavri* oz. Arabci in Berberi, ki so osvajali Španijo od 8. do 15. stoletja. Zaradi procesa spreminjanja pogledov na kolektivnega Drugega kot sovražnika so v slovenskih ljudskih baladah od 15. do 17. stoletja *Saracene* zamenjali *Turki*, tako da je španski kralj postal *turški* car, čeravno ni nikoli predstavljal pravega španskega kralja in niti Španca (Grafenauer 1939: 82;¹⁶ Kumer 1986: 124–125; Golež Kaučič 2007: 4–5, 7). Starejši lik *Arabc/Mavra* je glavni dejavnik drugosti tudi v ciklusu o Lepi Vidi. Na kulturnozgodovinsko ozadje tega izročila je že

¹⁴ V HNP 6, št. 33 najdemo zanimivo različico tipa SLP 5, ki se takole začne: *Tamnio je bane Zrinjane / U tannici bega od Novoga / Tamnio je devet godin' dana*. V tej pesmi, sestavljeni iz 116 verzov, po izvoru iz Knina, je ženski lik »Arapka divojka«.

¹⁵ Božović (1977) je posvetil monografijo temi Arabcev v ljudskih pesmih na področju srbohrvaškega jezika, ndr. omenja pesmi tipa »Marko Kraljević i kći kralja Arapskoga«, kjer arabsko dekle reši junaka/Marka iz ječe (1977: 47).

¹⁶ »Kajpada tudi »turški car« naše pesmi ni turški sultan v Carigradu; saj so tam za križarskih vojska gospodovali še bizantinski, od 1204—1261 latinski cesarji. Gre pač za kakega drugega saracenskega vladarja, morda kje v severni Afriki« (Grafenauer 1939a: 82).

zelo zgodaj opozoril Grafenauer v obsežni monografiji iz leta 1943 (126):¹⁷ »zamorec v njej ni črnc, ampak arabski Maver, španjska kraljica pa spominja na arabsko-mavrsko državo na Španskem (711 – 1492)«. O dobi nastanka pesmi lepe Vide pa:

»z dokumnetirano veljavnostjo je bilo utrjeno, da je Lepa Vida po svojem izvoru tragična balada o zvesti mladi ženi-materi, ki je bila kot sužnja uplenjena. Kulturnozgodovinsko ozadje je pokazalo tudi dobo, v kateri je morala ta prvotna balada nastati. To je bila doba od IX. do XI. stoletja, doba v kateri so Arabci-Mavri neovirano plenili po vseh obrežjih zahodnega Sredozemlja in globoko v notranjost dežela (...).«

Nedavno je o tem pisal tudi Nartnik (1994: 194). Stik oz. poznanstvo mlade matere z Drugim/črnim zamorcem je postavil domnevno v sledeč stvarni zgodovinski okvir: po zmagi nad bizantinko-beneškim ladjevjem in zasedbi Taranta leta 840 so Arabci vpluli v Jadransko morje z 36 ladjami pod poveljstvom sahiba Kalfuna in konec marca leta 841 sežgali Osor na Cresu. Prihodnje leto so ponovno premagali beneško ladjevje pri otoku Susku. Leta 875 so se Arabci pojavili tudi pred Gradežem v Tržaškem zalivu, čeprav mesta niso mogli zavzeti (Ferluga 1990: 370–371).

Žal o pesmi ni sledu na Primorskem, dasiravno naj bi, kot je prepričana Zmaga Kumer (2002), pripovedna pesem tipa SLP 244 nastala na obali. Glede domneve Ivana Grafenauerja o nastanku in razvoju te pesmi v slovenskem izročilu ima etnomuzikologinja Kumrova nekaj pomislekov. Kljub temu domneva, da so v ozadju izkušnje interakcije, predvsem med slovenskimi romarji in daljnimi svetovi ter ljudmi. V tem tudi vidi možnost in okoliščine nastanka lika *črnega zamorca*.¹⁸

V nadaljevanu razprave skušamo najprej razumeti, v kolikšni meri se da upoštevati navedene vidike v ožjem kontekstu rezijanskih pesmi z motivom *Kralja Matjaža rešenega iz ječe*. Radi bi tudi ugotovili, koliko so daljni svetovi in Tujci/Drugi opisani kot *nevarni* in *grozeči*, torej v kolikšni meri se vzorec ambivalentnih in nasprotujočih si percepcij ujema z rezijanskim imaginarnim sistemom.

REZIJANSKO GRADIVO

Večina *Junaških in zgodovinskih pesmi*, ki spadajo v prvi sklop SLP 1-19, vsebuje relevantne podatke o odnosu Slovencev do Dugega in v našem primeru do *turškega*

¹⁷ Kot omenja Grafenauer (1943: 125–126), je na ta vidik na kratko opozoril že leta 1921 v *Slovenski čitanki I* (št. 20, op. str. 291).

¹⁸ Prim. Kumer (2002: 152): »Morda nismo daleč od resnice, če domnevamo, da so naši ljudje pesemsko zgodbo ali že pesem slišali nekje zunaj domače dežele, morda v času romanj v Porenje ali Galicijo, vsekakor vsaj v 14. stol., sicer ne bi mogli Kočevarji od slovenskih sosedov povzeti svoje »Meererin«, ki je ne pozna nemško izročilo nikjer drugje. Naši romarji so prišli v stik z različnimi ljudmi in kakšen temnopolit Sredozemec, pa še mornar po vrhu, je v pesmi zlahka postal črn zamorec. Španjska kraljica, ki jo omenja samo Rudeževa varianta, je pač kraljica daljne dežele. Ker je prav ta varianta vsebinsko popolnejša od drugih in zaradi bližine ozemlja mogla pesem posredovati Kočevarjem, je bila prav njej podobna tista »prvotna«, od drugod prinesena.«

sveta.¹⁹ Pesemski sklop SLP 5 *Kralj Matjaž rešen iz ječe* je po vsej verjetnosti najvažnejši kulturni segment, ki v Reziji priča o odnosu med tema dvema oddaljenima svetovoma. Specifična tematika je dokumentirana v raznovrstnem izročilu na celotnem slovenskem jezikovnem ozemlju, toda, razen v redkih primerih, ni prisotna v pripovednem izročilu Rezije in Benečije. Rezijansko območje se v tem pogledu razlikuje od ostalih slovenskih območij, kar so narekemale drugačne zgodovinske²⁰ (in morda tudi geografske) razmere. Tudi v sosednji furlanski dediščini oz. v ljudskih pesmih nismo še našli vzporednega izročila, ki naj bi prispevalo k morebitni primerjalni analizi teh dveh sosednjih tradicij. Za primerjalno preučevanje splošne tematike o *Turku* kot Drugem na Furlanskem bi prej prišle v poštev slovstvene in umetnostne zvrsti, kot so avtorska književnost, glasba, slikarstvo ipd. (gl. Pressacco 1993).

Vprašanja geneze in povezanosti navedenega rezijanskega izročila s širšim južnoslovanskim in mediteranskim oz. evropskim prostorom ne bomo mogli nadgraditi, zato v tem okviru upoštevamo le določene, na tem specifičnem področju pridobljene izsledke raziskovalcev, kot sta Ivan Grafenauer (1951a, 1951b: 16–19, 1951c, 1953–54)²¹ in Milko Matičetov (1966, 1969, 1970, 1991), katerih raziskave je nadgradila Zmaga Kumer. Matičetov je že takoj po odkritju pesmi tipa SLP 5 na rezijanskih tleh priporočil, naj se v nadaljnjem raziskovanju poleg grškemu in škotskemu literarnemu izročilu posveti posebno pozornost tradiciji *Chansons de gestes* Guillaumea d'Orangeja.²² Kasneje, leta 1991, vedno v zvezi s SLP 5, je povzel dotedanje ugotovitve komparativne folkloristike (prav posebej Ivana Grafenauerja) in poročal naslednje (Matičetov 1991: 218):

»če bi hoteli slediti njeni razširjenosti v prostoru, bi zlahka dosegli Škotsko in Skandinavijo na severu Evrope in Grčijo na njenem jugu; glede časovne zasidranosti le to, da bo od prve omembe te snovi (Stari Seneca, *Controversiae* I, 6) že skoraj dva tisoč let; v

¹⁹ Starejše gradivo je bilo v glavnem že objavljeno v SNP, kjer ta tematika je tudi široko dokumentirana.

²⁰ Rezijansko področje naj bi ostalo dokaj oddaljeno od dogajanj v zvezi s *turškimi* vpadi v Furlaniji, o katerih lahko strnjeno beremo v Maniaccu 1985: 94–99. Prim. tudi Voje 1987.

²¹ Grafenauer je npr. ob analizi določenih primerov ugotovil, da sodijo podobni tematski sklopi med najstarejša slovenska pesemska izročila. Tako v članku iz leta 1939c: »Po vsem tem, mislim, da ni pretirano, če postavljam prvotno obliko legende o »Sveti hostiji onečašeni« nekako v 12./13. stoletje. [...] Tako stopa tudi ta legenda s svojim Saracenom zamorčičem in svojo starinsko obliko med najstarejše slovenske narodne pesmi.« Ali pa v drugem prispevku (1939a: 83): »In kakor za pesem o Kompostelskem romarju, velja tudi za pesem o Zariki in Sončici, da si je dobila po vsej verjetnosti domovinsko pravico na Slovenskem nekako v tistem času od dvanajstega do trinajstega stoletja, ko so bile zgodbe o saracenskih ugrabitvah in plenitvah na evropskem Jugu še vsem ljudem dobro v spominu.«

²² »Tra quanti hanno cercato di commentare il canto del prigioniero salvato dalla figlia (o sorella) del re straniero, di studiarne la diffusione e l'origine, vanno ricordati spec. Kuzelja 1906 e I. Grafenauer. Però i nuovi testi di cui oggi siamo a conoscenza, siano essi d'archivio o registrati di fresco dalla viva voce del popolo, consigliano di riesaminare attentamente il problema nel suo complesso. In special modo dovrebbe essere messo al vaglio il rapporto tra le diverse composizioni letterarie, semiletterarie e popolari che parlano di prigionieri liberati dal carcere e che in Europa sono diffuse dalla Grecia (Digenis Akritas) alla Scozia (The Fair Flower of Northumberland, Child I, n. 9). Ma una particolare attenzione credo meritino le chansons de gestes che parlano di Guglielmo (Guillaume) d'Orange« (Matičetov 1966: 7). O tem tudi v pojasnilih SLP I: 50: »Tu prvič objavljeni teksti vabijo k ponovni proučitvi razmerja slovenskih pesmi tega tipa do tujih, ki so (neenakomerno ne pregosto) raztresene od jugovzhodne do zahodne in severne Evrope. Posebej pomembna bo naša var. št. 6 s svojo široko razvejeno fabulo [...]«.

srednjem veku pa se z 10. stoletjem odpre nova serija pričevanj v raznih evropskih okolišjih: germanskem, romanskem, južnoslovanskem (Vladimir in Kosara), novogrškem in drugih. Poskusna sonda v srbohrvaško gradivo (eno od vej tega neverjetno razširjenega izročila) pa mi je prinesla še eno koristno spoznanje: da pri naših južnih sosedih junak tega pesemskega tipa mimo Matjaževega imena (»Knez Matijaš« – otok Krk, nosi nič manj kot petnajst (!) drugih, alternativnih imen«.

Po razpoložljivih podatkih in ob upoštevanju tu navedenih krajev se je izkazalo, da je to izročilo posebno razvito ob Jadranu, če upoštevamo le peščico krajev, ki so tu navedeni. Sosednji hrvaški prostor naj bi se iz primerjalnega vidika izkazal za najbolj produktivega, kot je podčrtal že Matičetov. Glede drugih različic na Slovenskem lahko izpostavimo starejšo različico z Goriškega, ki se formalno in vsebinsko zelo bliža rezijanskim, saj je sestavljena iz osmercev kot večina pesemskega izročila v Reziji. V pojasnilih (SLP I: 50) beremo, da je bila med sosedi na Hrvaškem pesem tega tipa prvič zapisana leta 1798 v Babukičevi zbirki, potem pa še večkrat. V neki drugi različici, ki je bila zapisana na otoku Krku in je objavljena v zbirki *Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju u Istri i na Kvarnerkih otocih preštampane iz „Naše Sloge“* objavljeni v Trstu leta 1879, je junaku ime *Matijaš* (Matičetov 1966: 7; SLP I: 50). Gre za št. LXII z naslovom *Lipa Dore i knez Matijaš (Vrbanska)* (prim. HNP 1879: 59-60), ki se začne takole: *Kneza Matijaša/Turci uhvatiše,/ Za celih devet let/ V uzdi ga držaše./ (...)*. V primerjavi s popolnejšimi rezijanskimi nudi ta pesem ožjo narativno jedro, zgodba se konča s pobegom Matjaža in Dorotije na konjih, obloženih z zlatom in denarjem.²³

Kot že omenjeno je Milko Matičetov leta 1966, še pred objavo v SLP I, izdal v posebni publikaciji skupaj z italijanskim prevodom rezijansko različico Linčice Turkinčice, ki je izstopala zaradi slogovne lepote in čiste izreke (Matičetov 1966: 8): »Fra le differenti versioni resiane — già una mezza dozzina — quella riprodotta sopra spicca per bellezza stilistica e purezza di dizione«. Leta 1969 je v prispevku *Tri ljudske iz Rezije za pokušnjo* objavljena tudi varianta iste pesmi. V uvodni besedi zanimivo piše (1969: 199):

»Tukajšne knjižnoslovenske prepesnitve — v verzih iste mere kot v izvorniku — objavljam ljubiteljem slovenskega pesništva v veselje. Objava bodi pač samo skromno iz začasno opozorilo na naš ljudski Parnas in na njegovo vsebinsko, jezikovno, stilno, simbolično bogastvo, ob katerem se je vredno zamisliti. Starinskost in modernost se nenehno družita in spet rojevata žlahtne sadove.«

Naj še poudarimo, da je leta 1970 Matičetov objavil v izboru slovenskega ljudskega slovstva (*La litterature slovene v Le Livre slovene VIII/4*) varianto te pesmi v francoskem prevodu, kar zopet priča o vsestranski vrednosti izročila, ki jo je akademik Milko Matičetov pripisal baladi o Linčici Turkinčici.

²³ Čeprav so morebitni primerjalni vidiki zelo privlačni, nadaljno iskanje variant iz srbohrvaškega in drugih območij ni bilo mogoče izvajati in ne sodi v okvir pričujočega prispevka.

POGLED NA DRUGOST V SLP 5

Ivan Grafenauer je večkrat iz svojega zornega kota izpostavil problematiko drugosti v razpravah o slovenskem ustnem izročilu in slovstvu.²⁴ Ravno zaradi njegovega širokega zgodovinskoprimerjalnega pristopa k raziskovanju, so njegovi izsledki v okviru te razprave izredno dragoceni.²⁵

Najprej za prikaz zgodbe²⁶ rezijanskih pripovednih pesmi tipa SLP 5, ki se po notranjih značilnostih med sabo precej razlikujejo, predlagamo različico SLP 5/3, čeprav topogledno ni najpopolnejša:

Matjaž, lepi Ogrski kralj, je ujetnik v Turčiji. Linčica, ki je hči turškega kralja oz. sultana, se vanj zaljubi in prosi očeta za dovoljenje, da mu nosi hrano in pijačo. Zaljubljena Linčica bi ga osvobodila, če obljubi, jo bo omožil. Matjaž pa ji takoj razkrije, da je oženjen in ima tri sinove²⁷ (in ji obljubi, da jo bo eden izmed njih poročil).²⁸ Na kar Linčica z napojem uspava turško gospodo²⁹, voze obloži z denarjem³⁰ in vpreže konje, ter zbeži z Matjažem. Na poti ukaže nekemu kovaču, naj obrne prednje podkve. Ker je ta prepoznal konje, mu odseka glavo.³¹ Dospeta k jezeru³² in čolnar ju pripelje prek, ker pa tudi on prepozna konje, Linčica tudi njemu odseka vrat. Turška vojska, ki ju zasleduje in namerava čez vodo preko mostu, se utopi, kajti Linčica je most namazala s smolo in nasekala stebre/opornike.³³ Ker je pot do doma še dolga, Linčica zagrozi Matjažu, naj je ne pretenta, sicer se mu bo maščevala in ukazala potolči njegovo deželo. Ko prideta na Matjažev dvor (beli grad), ima njegova žena Linčico za priležnico. Z obljubo, da mu bo poklonil štirideset gradov, skuša Matjaž prepričati prvega in zatem drugega sina, naj se poroči z Linčico.³⁴ Privi in drugi odklonita, zadnji pa pristane na poroko, ker je hvaležen Linčici, da je rešila očeta. Na koncu se tri dni in tri noči šteje nevestin denar (dota) in se na svatbi razkošno praznuje, na kateri je prisostvovala tudi pripovedovalka.³⁵

²⁴ Prim. posebno Grafenauer 1939a, 1939b, 1939c, pa tudi v drugih študijah neizbežno pride do izraza to vprašanje, gl. npr. še Grafenauer 1943; 1951a, 1951b.

²⁵ O njegovih raziskavah (slovenskega) ljudskega izročila iz kulturnozgodovinskega in etnološkoprimerjalnega vidika prim. Stanonik 2011.

²⁶ Po arbitrarnem izboru na podalgi pesmi SLP 5/3, sestavljene iz 82 kitic oz. 164 verzov.

²⁷ Tako v pesmih SLP 5/3, 4 in 9; v SLP 5/5, 6, 7, 8 pa ima tri brate.

²⁸ Ta element je ekspliciten v drugih rezijanskih različicah.

²⁹ V nekaterih drugih različicah upijani stražarje.

³⁰ V nekaterih drugih različicah Linčica osvobodi Matjaža, zapusti oz. osiromaši očeta, ker vzame s sabo veliko denarja/zlata.

³¹ V pesmi SLP 5/4, Linčica oseka glavo čolnarju, potem ko ju je pripeljal prek vode in kasneje ukaže pastirju, naj *turški* vojski sporoči, da sta reko prečila s kamnom za vratom.

³² V drugih variantah, vsaj po kontekstu, naj bi dospela do reke (npr. v SLP 5/4 in 5; v SLP 5/6: 41). Opis je naslednji: *de veliki must nu na vlika vlika wōda vesoká*. Podobno tudi v različici 7, medtem ko v št. 8 priča o tem le drugi verz kitice 13: *nu ščē wōdo nu ščē dnó*. V št. 9 ni omembe o tem, št. 10 omenja le, da je Linčica vse ljudi potopila.

³³ V SLP 5/6 in 7 je most tudi zažgala.

³⁴ V različicah SLP 5/3 A, B in E, SLP 5/4 A in B, 6 in SLP 5/7 zavistna brata skočita skozi okno.

³⁵ V variantah rezijanskih pesmi o Matjažu so opazne sklepne formule, značilne za pravljico. Iz pojasnil (SLP

Uvodno naj navedem le prve tri kitice SLP 5/3 (str. 31), ki nazorno umeščajo glavne like v njihovo okolje in opredelijo njihove vloge:

1. Da lipo moja Línčeca,
da Línčeca Turkinčeca.
2. To bila kraja türska hći,
to bila kraja türska hći.
3. Nu Matijaš, wongarski krej,
nutáw Turkíjo an je šel,

ZEMLJEPISNA IN OSEBNA IMENA, ETNONIMI, POIMENOVANJA LIKOV

Zemljepisno ime *Turčija* je večkrat omenjeno v oblikah *nutáw Turkíjo* (SLP 5/3: 31), *Turkýja*, *nuw Turkýjo*, *s Turkíje won* (SLP 5/7, 8: 43, 45), *ta nutre w Turkíji* (SLP 5/9: 49) in je prvo prizorišče dogajanj, v katerih opažamo kralja Matjaža v ječi. Drugo zemljepisno območje, v katero so praviloma umeščene pripovedi iz izročila o kralju Matjažu, je Ogrska: *za prit taw Wunđerijo* (SLP 5/6: 41), *na Wunđerijo*; *wsa Wunđerija plésala* (SLP 5/8: 47–48). Če primerjamo furlanske uztreznice *Turchie*, *Ongjarije*, vidimo da jezikovno obe imeni izvirata iz romanske oz. v primeru Ogrske zagotovo iz furlanske osnove. V eni pesmi se pojavlja tudi ime Francija, *tow Fránčiji*, *skuza Fránčjo* (SLP 5/6: 40, 41), ki kot prejšnji imeni kaže na romanski izvor.

PERCEPCIJE O JUNAKINJI LINČICI TURKINČICI IN O TURŠKEM SVETU

V *Junaških in zgodovinskih pesmih* SLP I je ime glavnega ženskega lika oz. hčerke *turškega* carja/kralja tipično slovensko: Marjetica (SLP 5/1), Margetica (SLP 5/2), v pesmih drugih tipov pa predvsem Alenka, Alenčica, Jelenčica, Lenka, Lenčica, ter tudi rezijanska Linčica.³⁶ V rezijanskem izročilu se vedno pojavlja s tem imenom, ki se zvočno ujema in ustvarja poetično asonanco s Turkinčico. Za niz sorodnih imen tipa Alenka v sloveskih ljudskih pesmih bi lahko iskali izvor v imenu prve žene ogrskega kralja Matije Korvina (1443–1490), ki je bila Katerina Podebradska. Tako je Nartnik zapisal (1991: 30):

»Ustrezanje predvsem prve žene pesemski ženi sloni najprej na glasovnem skladju imena Katarine oziroma Katalene s pesemsko Alenko. In ko je mlada kraljica Katarina že

5/7: 46) beremo, da tudi »pevka-pripovedovalka ob izteku fabule prestavlja svoje poslušavce na realna tla«, se udeleži svadbe, ki zna trajati celo po mesec dni. V SLP 5/6: 42: »in meni so dali naprstnik vina.« Na koncu SLP 5/7: 45: »Tedaj kaj so dali meni? Oni so naredili ženitke in so jedli in pili in meni, kar imam tu, to malenkost vina, so mi dali v naprstnik. Kako naj bi se napila od tega? Nemogoče! Tedaj sem šla tudi jaz, so mi dali brco v rit, tedaj sem opravila«.

³⁶ Kot Linčica Turkinčica v SLP5/4 in 6 ali z rahlo redukcijo nenaglašenega samoglasnika *i* Línčeca Turkinčeca v SLP 5/3, 8, 9, 10, oboje v SLP 5/6. V SLP 5/5 nastopata le Línčica/Línčeca in Matjaš, brez nikakršne omembe o *turškem* svetu.

pri porodu z detetom vred leta 1464 umrla, je krenil kralj Matija tudi v boj zoper Turke, da bi jim v imenu kraljice Katarine, preživele matere (pred)zadnjega bosanskega kralja, iztrgal staro bosansko prestolnico Jajce.«

Turkinčica je ime, ki jasno razodeva izvor lika, čeprav njegova raba v govornem jeziku ni dokumentirana, zato je tvorba, ki je formalno in pomensko nosilka vse pozitivne funkcije pomanjševalnice. Razlaga njene vloge, ki sledi imenu, je *kraja türska hči* 'kralja turška hči' (SLP 5/3), *to bila Türka kraja hči* 'je bila kralja Turka hči' (SLP 5/8) ali pa lahko nastopa brez imena le kot *krája hcy* (SLP 5/7). Zanimiva je raba etnonima ženskega spola *Türkinja* (SLP 5/4, 6, 7, 9) in množinske oz. kolektive oblike *Türcje* 'Turki' (SLP 5/7) v besedilu znane solbaške pravljicarke Valentine Pielich, Tine Vajtove.

Raba izraza *Türkinja* se pojavlja v besedilu, ko kralj Matjaž in Linčica prideta na domači dvor in on skuša prepričati sinove, naj jo vzamejo za ženo. Prvi in drugi sin odklanjata poroko z Linčico in očetu odgovorita, da *Türkinje* nočeta: *Ja ně ja, ně ja, wóca möj, ke ja ničon ne Türkinje*³⁷ (SLP 5/3, 59–60, 64–65: 33; prim. tudi SLP 5/4, 47, 51: 38; SLP 5/9: 49), tretji pa sprejme očetovo prošnjo: *ki ja éon wzet to Linčeco, / to Linčeco Turkínčeco, / pur ke ja vidín migá woćó!* (SLP 5/3, 69–71: 33).³⁸ V različici SLP 5/4, 51: 38, po negativnem odgovoru Linčica grozeče celo zagradi sablo: *Alóra na je vigála sáblo*, je pevka dodala kot razlago k tej sliki.

Svet, od koder Linčica prihaja, in vera nista v besedilih omalovaževana. Potemtakem tudi verski konflikti ne pridejo do izraza. Morda v navedenih verzih, ki jih Matjaževi sorodniki (sinova ali brata) izgovorijo, ko zavrnejo očetovo ponudbo, lahko prepoznamo določeno stopnjo nestrpnosti. To so morda edini, čeprav prikriti, elementi, ki pričajo o zavračanju verske drugosti, če predpostavljamo, kot že omenjeno, da etnonim *Turek* na Slovenskem kot tudi drugje, v svoji že široki pomenski razčlenjenosti poleg tega, da se nanaša na pripadnike osmanskega cesarstva, zajame tudi prenesen pomen 'musliman' in določene negativne oznake. V besedilih, v katerih Linčica doseže status žene Matjaževega sina/brata, ni nikakršne omembe o verski spreobrnitvi, zato pripoved proti koncu gladko teče do srečnega razpleta.

Naj na podlagi pojasnil k pesmi SLP (5/6: 43) navedemo še nekaj vtisov oz. doživetij mlade publike, ki jih je Matičetov zabeležil pri pevki. Ta se je spominjala, da ko je mati pela Linčico, je bilo poslušalcem žal, da bodo Matjaža snedli psi. Bili so tudi hudi na ženo, ki je grdo pogledala Linčico, in na tistega brata, ki je rekel, da je noče, če je še tako bogata. Bili so na strani drugega brata, ki si ji je prišel dol zahvalit in jo je bil pripravljen vzeti, tudi če nima ničesar, ker je pripeljala brata domov.

Na področju rezijanščine trenutno razpolagamo z zelo skromnimi podatki o izrazu *Turek* in izpeljank ter njihovih pomenskih značilnostih, ki v rezijanskih inačicah SLP 5 kažejo posebno pojavnost. Sicer se tudi pridevniška oblika *türski* na splošno zelo redko pojavlja. V svojih zapiskih najdemo za enkrat le besedno zvezo *ta türski böb*, ki je ime

³⁷ »Jaz ne, jaz ne, oča moj, / ker jaz nečem Turkinje!«

³⁸ »[...] jaz bom vzel Linčico, / Linčico Turkinčico, / da le spet vidim svojega očeta!«

posebne sorte fižola zaradi izrazite velikosti zrna in domnevno tudi zaradi tega nosi določeno razlikovalno in zato v tem kontekstu relevantno funkcijo.³⁹

Verske ločine, kot npr. protestantizem, so bile Rezijanom domnevno nekoliko bližje. Odmevi takih odnosov so razvidni v ljudski nabožni pesmi *Pošlušaj me nu majo*⁴⁰ v verzu *ti dilaš po krawinskem*, z različnimi variantami, ki ga Matičetov bere 'ti delaš po kalvin-skem' (Matičetov 1981-83). Vedno v kontekstu protestantske drugosti je morda nastal zanimivo poimenovanje *lütër*,⁴¹ zdaj brez pomenskega odnosa do vere, ki izraža dokaj negativne lastnosti človeka. Tak apelativ naj bi prvotno veljal za pripadnika luteranstva in kasneje postopoma postal sinonim rezijanskega izraza *bondonän* (iz romanske osnove, prim. it. *abbandonato*, furl. *bandonât* 'zapuščen') s pomenom 'zanemarjen (človek)'.⁴²

Če se vrnemo k obravnavi Linčice kot osrednjega ženskega lika, lahko trdimo, da junakinja v splošnem komunikativnem ali simbolnem sistemu pesmi odraža dvojno naravo; po eni strani je strastna, močna in pogumna, po drugi neusmiljena, maščevalna, nasilna in krvoločna ženska. Taka ambivalentnost je tipična tudi za bajeslovna bitja. Drug pogled na njo pa pride do izraža iz zornega kota notranjega sveta oz. iz ust Matjaževe ženske, ko se Matjaž in Linčica vrneta na domači dvor, ju žena od daleč zagleda in je Linčica opredeljena kot *türska kurba* (SLP 5/3, 54: 33),⁴³ *türska kurba* (SLP 5/4, 40: 37), *kürba Türkinja* (SLP 5/7: 45). Te besede ostanejo brez nikakršnega odgovora, ker se Matjaž takoj obrne na prvega sina/brata, ki jo kot *Türkinjo* tudi zavrne. Varijanti SLP 5/1 in 2 sta v tesnem sorodu z rezijanskimi, pogled na Marjetico/Margetico s strani Matjaževe žene oz. sinov ni tako izrazito zaničevalen kot v Reziji. Raba obskurnega apelativa *sotenka* (SLP 5/2, 114), ki domnevno je pomotoma zapisano namesto 'hotinka'⁴⁴ (SLP I: 30, opomba 1) v smislu 'hotnica', naj bi se ujemala s skrajnim rezijanskim izraznim načinom.

Kot že omenjeno, lastnosti Linčice nihajo med pozitivnimi in negativnimi. V pripovedi junakinja izstopa zaradi svojega izrednega premoženja oz. denarja/zlata, ki ga je ukradla

³⁹ Te podatke smo dobili od Cirille Madotto Preščine s Korita/Coritis.

⁴⁰ Posneli smo večkrat to pesem na terenu, predvsem pri Cirilli Madotto Preščini, zapisi se hranijo v našem zasebnem zvočnem arivu.

⁴¹ BdC 1895: 318/1043 navaja *ta lüterška* [vera], gl. zadnjo opombo v pričujočem članku. V Svetokriškem slovarju se izraz *Luter* (*Martin*) večkrat pojavlja, ponekod je pomensko označeno negativno, npr. v kombinaciji s pridevnikom *panan* 'preklet, izobčen' (prim. <http://fran.si/iskanje?View=1&Query=luter&All=luter&FilteredDictionaryIds=139>).

⁴² Podatek smo zapisali v Guminu/Gemona del Friuli, 28. 10. 2016, inf. Gino s Solbice/Stolvizza. Izraz je večkrat zapisan tudi pri Cirilli Madotto Preščini. Pomensko smo na terenu naleteli na različne interpretacije tega poimenovanja Drugega. Pri Silvani Paletti Bertualvi iz Lipovca npr. pomeni 'redkobeseden človek, ki ga težko razumeš' (maj 2017).

⁴³ SLP 5/3, str. 33: / 53. »Jaz sem takoj rekla: / 54. če turška kurba te ne reši, ti ne prideš nazaj!«; podobno v pesmi SLP 5/4: 45: / 40. »Kaj jaz nisem rekla: /Če ne bo [ti pomagala] turška kurba, / 41. ti ne boš hodil več tod!«; in še v SLP 5/7: 45: »O« — je zavpila — »jaz sem takoj vedela« — pravi — »da če te ne reši kaka kurba Turkinja, da ti ne prideš več nazaj!«

⁴⁴ Temu obskurnemu izrazu smo skušali iskati odgovor v furlanski leksiki, našli smo le samostalniško in pridevniško obliko *sotan* 'podrejen človek, podložnik, služabnik ipd.'. Prim. Faggini 1985: 1327: »sotan, agg., 1. (anche fig.) inferiore. [...] 2. sottomesso, sottoposto, soggetto, suddito subordinato, dipendente[...]. 3. infeudato (a), succube (di) [...]. 4. servile. sm., 1. (*contadino che non sta a podere, ma va a lavorare a giornata*) bracciante agricolo, povero fittavolo [...]. 2. suddito, cittadino, amministrato, dipendente [...]«.

svojemu očetu. To je tudi izmed glavnih argumentov, da Matjažev sin/brat pristane na poroko z njo, prim. SLP 5/6, 135–136: 42: »*Te stare bratar pujdi dö, / lej zdë wzome to Linčeco, / to Linčeco Turkinčeco, / ke na je jáwra básana!*«.⁴⁵

V odnosu do očeta se izdajalsko obnaša, saj ga zaradi strasti do Matjaža oropa in osiromaši. Ko ji ta skuša preprečiti pobeg, je zaničljiva (glej dalje). Linčica je tudi izredno pogumna in zvita, ko npr. upijani stražarje, konjem zamenja podkve, namaže in zažge most, da bi dosegla svoj cilj oz. poroko z Matjažem. Krvoločnost, ki je v izročilu pogosta lastnost pripisana *Turkom/Tujcem*” oz. *turškim* vojščakom, je v rezijanskih pesmih pripisana ženskemu liku. Da ju ne bi izdali *tuški* vojski, Linčica oseka glavo drugim likom, kot so kovač, čolnar ali pastir, ki so ju videli zbežati. Linčica je odločna in nenaivna, saj Matjaža posvari, da bo potokla njegovo deželo, če jo bo ogoljufal. Določene lastnosti vedenja rezijanske Linčice spominjajo na 7. in 8. krog *Junaških in zgodovinskih pesmi* SLP I, oz. na tip *Deklica vojak maščuje bratovo smrt* in *Deklica vojak na preskušnji*. V obeh tipih se junakinja, z istim imenom – Alenka, Alenčica, Lenčica ali Katika, sreča s *turško* vojsko in lahko nastopa preoblečena v *Turka* (gl. tudi Golež Kaučič 2007: 8).

Linčica nastopa kot najizrazitejši in tudi najatraktivnejši lik pripovedi, ne le zaradi izrazito ambivalentnih lastnosti pravljične junakinje, ampak tudi zaradi njenega emancipacijskega razvoja in ločitve od očeta. Istočasno je semantični pokazatelj, ki nazorno predstavlja plasti drugosti. Njene značilnosti, čeravno so ambivalentne narave, se delno skladajo s principom opredeljevanja Drugega kot *grozečega* in *nevarnega*. Da se na koncu uspe vključiti v zunanji svet, to ponovno postavlja vprašanje, če gre ali ne za *grozilnost* in *nevarnost* za družbo, ki je jo sprejela. Obenem pa te njene poteze odražajo starejše predstave, po katerih so člani zunanjih skupnosti predstavniki drugačnega sveta in se jim zato pripisujejo nadnaravne lastnosti.⁴⁶

AKTUALIZACIJA OPREDELJITVE DRUGEGA/TURKA

Glede vizij o Drugem želimo izpostaviti še element, ki odpira zanimivo razsežnost v tem segmentu izročila. Namreč, Linčica označi očeta oz. *turškega* carja kot psa, ko jo skuša prepričati, naj pride nazaj, ali ko zbeži in ubije s sablo stražarje, tudi opredeljene kot pse:

»Da pujdi náze, Linčica, / ki ja man doto za ti dot.« / »Piši me w ret, türski pes, / ki ja mo doto man par mle!« (SLP 5/3 izvedba D: 34)⁴⁷

»Piši me w ret ti türski pes, / ke moja doto men pør mle!« (SLP 5/4, 37: 37)

⁴⁵ /16. »Starejši brat, pojdi dol, / lej, tu vzemi Linčico, / (135) 17. Linčico Turkinčico, / ki je z zlatom obložena!«

⁴⁶ Prim. tudi Belova 2007: 336.

⁴⁷ SLP I: 34: »Pojdi nazaj, Linčica, / ker jaz ti imam dati doto.« / »Piši me v rit, türski pes, / ker jaz svojo doto imam pri sebi.« V pojasnilih urednik doda na koncu pesmi dve pomotoma izpuščeni epizodi, ki ju je pevka naknadno povedala v nevezanem pogovoru. Tole drugo epizodo oz. dvogovor med Linčico in očetom je vredno izpostavljati in bi bi ga bilo moč uvrstiti pred epizodo, ko zasledovalci vtonejo (med. kit. 40/41).

»Mawa koj biža' anu jtet« / No ta na dúri so bili ta veliki pesi, / ke na je
wbila ze sáblo w krej⁴⁸ (SLP 5/ 6, 41–42: 41)

»Pišme w ret te türske pes, / ke ja si wže se wodotála mle!«⁴⁹ (SLP 5/6,
108–109: 42)

V teh verzih, ki so verjetno najizrazitejše negativne opredelitve *Turka*, se Linčica s frazemom (pišmevrit) obrne na očeta – *turškega psa*. Niz takih primerov mogoče opraviči domnevo o povezavi lika *Turka* z likom psa oz. psoglavca. Kot že omenjeno so *Turki* v slovenskem izročilu zamenjali psoglavce, starejša bajna bitja⁵⁰. V slovenskem in delno v južnoslovanskem ljudskem izročilu so se v bistvu ohranile zgodbe o divjih in krvoločnih ljudeh s pasjo glavo oz. psoglavcih. Po opisih so imeli pasje glave in so lajali, kadar so se spopadali. Dogajanja so postavljena še v predkrščanski čas ali že v krščansko obdobje. Pod imenom psoglavci se ohranjajo spomini na Hune in Avare (Šmitek 1983: 35), čeprav v slovenskem ljudskem izročilu o tej motiviki ni veliko ohranjenega, kot omenja Stanonik (2009: 296). Številne ljudske povedke pripovedujejo, kako so pasjeglavci krvoločno pokončali ajde in kristjane. Še več pa je zgodb, v katerih nastopajo pasjeglavci kot Huni z Atilo, ljudskim antijunakom, ki ga slovensko izročilo povezuje z apokaliptičnimi pre-rokbami in ga slika kot strašnega poveljnika pasjeglavega ljudstva. Omenjeno izročilo o psoglavcih se je prepletlo tudi z drugim sorodnim likom z različnimi imeni, kot so Pes Marko, Marko Pes, knez Pes Marko in ohranja spomin na Hune, Obre, Pečenege, kalvince, *Turke* ipd. (Kropej 2008: 296, 314–315, 325–326).

O povezavi slovenskih pesemskih različic o begu iz psoglavskega (Atilovega) ujetništva, ki naj bi bile izrazito arhaične, Šmitek omenja delo Donalda J. Warda, ki je opozoril na podobnost slovenskih variantah s starogermanskim izročilom o Waltherju, ohranjenem v različnih srednjeveških tradicijah, kjer pa je dogajanje postavljeno na Atilov dvor. Ward je celo domneval, da slovenske pesmi »morebiti predstavljajo stopnjo pred prvimi srednjeveškimi literarnimi obravnavami Waltherjeve zgodbe in tako segajo še v čas pred. 9. stoletjem« (Šmitek 2004: 273–275). Ljudske pesmi tipa *Kralj Matjaž v turški ječi* (SNP 9-10 = SLP 5) in *Zajeta brat in sestra ubežita domu* (SNP 95) naj bi potemtakem dokazovale, da so Waltherjeva junaška dejanja opevali tudi na Slovenskem. Čeprav je dogajanje zdaj postavljeno v *turško* okolje, so jasno prepoznavne osnovne sestavine Waltherjeve zgodbe. Tudi Linčičina fabula se lepo ujema s tem izročilom: Linčica ali »Marjetica, hči turškega cesarja, upijani Turke (Hune) in svojega očeta (Atila), z Matjažem (Waltherjem) zajašeta konje, otovorjene z zlatom in srebrom in dosežeta Donavo. Turki ju zasledujejo, vendar srečno prečkata

⁴⁸ »Morava zbežati in oditi!« / In pri durih so bili veliki psi, / ki jih je spravila s sablo proč, / [...]«. Po razlagi avtorice pesmi »pésje, to so bile wárdije« oz. naj bi bili stražarji, postavni možje, gl. SLP I: 43, opomba 3.

⁴⁹ »Pišmevrit, ti turški pes, / ker jaz sem si že vzela doto sama!«

⁵⁰ Zapisi o kinokefalnih bitjih se pojavljajo že pri antičnih piscih, medtem ko segajo njihove upodobitve že v stari Egipt in Mezopotamijo (Kropej 2008: 325); prim. tudi Šmitek 1983: 35: »Motiv psoglavcev je lahko prišel v naše izročilo iz antičnih grških poročil o ljudeh s pasjimi glavami, ki prebivajo v daljnih deželah na vzhodu in jugu, v Afriki in Indiji.«

reko, potem ko Marjetica vrže vanjo svoj zlati prstan. Sledi prihod na domači dvor in poroka« (Šmitek 2004: 274).

Če bi bila domneva o prepletanju lika *Turka* s psoglavcem potrjena, naj bi potemtakem pomenilo, da je bil postopek opredeljevanja kolektivnega Drugega/Tujca priveden do skrajnosti, do zoomorfizacije oz. mitologizacije njegove podobe, tako da je tudi v Reziji prikazan ne samo z anomalijami temveč s pošastnimi potezami s pomensko opozicijo Mi = ljudje – drugi = pošasti.⁵¹

O LIKU KRALJA MATJAŽA

Moški junak nastopa v treh različicah z jasnim poimenovanjem Kralj Matjaž. V SLP 5/4: 36, npr. opazimo, kako pesemski *incipit* nazorno opredeli izhodišče fabule: *Matijaž, wunǵarski krej, / lipá karona wunǵarska, / 2. nutáw Turkijo a je šel, / ni so ga nápre jeli jtü.*⁵² Drugje beremo tudi *Da lipi möj Wunǵar krej* (SLP 5/6, 119: 42), *wunǵarski krej in wunǵarski krej* (SLP 5/8, 10, 15: 47). Poleg pridevniške oblike *wunǵarski* 'ogrski' obstaja tudi etnonim *Wunǵar/Wunǵar* 'Oger': *na wzela noga Wunǵarja, Wunǵar krej* (SLP 5/6, 1–2: 40), *Wunǵarja kraja* (SLP 5/6, 115: 42).

Lik Matjaža je opisan z značilnimi potezami pozitivnega junaka, večkrat je poudarjena njegova lepota, poleg tega pa je iskren, lojalen in izpolni svojo obljubo, da se bo Linčica poročila s sinom oz. bratom. Kot je že Šmitek poudaril, Matjaž se po rešitvi iz *turške* ječe obnaša drugače kot balkanski Kraljevič Marko, ki z rešiteljico ravna kruto. V bistvu je Ivan Grafenauer zapisal, da motiv obljube sina kot zakonskega partnerja poznamo že v zahodnoevropskih križarskih romanih, medtem ko je druga rešitev s sinom značilna za bizantinske različice, ki so vplivale na razvoj epike pravoslavnih južnih Slovanov (Šmitek 2012: 244, Grafenauer 1951b: 18–19; 1953–54).⁵³

Znotraj teme neistovetnosti zgodovinskega Matije Korvina s predstavami o Kralju Matjažu, kot junaku slovenskega izročila, zaznavamo vprašanje, če je bil zaprt v turški ječi ali ne. Šmitek (2009: 129) je mnenja, da je to le ljudska domišljija, medtem ko podčrta, da je njegov oče János Hunyadi to izkušnjo večkrat doživel. Kot je bilo zgoraj navedeno, je tudi v nekaterih rezijanskih pesmih ta lik jasno opredeljen kot ogrski kralj. Rezijanske različice kažejo srečen *explicit* fabule (Matičeto 1991: 216: piše »pravljlični happy end«) s tem, da vsi razkošno praznujejo na svatbi na Ogrskem. Sklepne formule, tipične za pravljico, in v pesmih zelo redke, »pa so v Reziji tudi pri pesmih o Matjažu

⁵¹ O tem gl. tudi Belova 2007: 338; Fabietti 1998: 16.

⁵² 1. Matjaž, ogrski kralj, / lepa krona ogrska, / 2. Noter v Turčjo je šel, / oni so ga brž ujeli tam, /. Prim. tudi *Nu Matijaš, wunǵarski krej* (SLP 5/3, 3: 31), *Po ja nu lipé möj Matjaš* (SLP 5/5, 13: 39). V drugih pesmih se junak pojavlja brez osebnega imena: *prožonir* 'ujetnik' (SLP 5/7), medtem ko v SLP 5/8 je osnova *kovač* 'kovač' izgubila prvotni pomen in Matjaž je prevzel ime drugega lika fabule (prim. *Kovač Kovač, wunǵarski krej*), saj je v sodobni rezijanščini za besedo *kovač* v rabi leksikalna enota *fari-ina*, iz furlanskega samostalnika moškega spola *fari*. V fragmentarnih različicah SLP 5/9: 49–50, moški lik ni poimenovan, in v pesmi 10 sploh ni obembe o moškem liku, nastopa le Linčica v negativni luči, ker je svojega očeta napravila ubogega in vse ljudi oz. vojsko potopila, vzela denar in odšla.

⁵³ Šmitek (prav tam) je še preciziral, da »[p]ri slovenskem Kralju Matjažu je izostal tudi motiv nezveste žene, ki je sicer pogost v balkanskem ciklusu o Kraljeviču Marku [...]«.

skoraj pravilo.« (SLP I: 45–46). Dve varianti (SLP 5/3 in 8) na koncu pripovedujeta, kako je *wsa Wunđerija*, cela Ogrska, plesala.⁵⁴

Vsekakor bi nas utegnil bolj zanimati posebni simbolni vidik, ki ga Šmitek izpostavlja, ko primerja kralja Matjaža s Kraljevičem Markom in trdi, da ne bi smelo biti tako presenetljivo, da tujec (Korvin) nastopa kot osrednja figura slovenskega izročila (2009: 128–129):

»Vendar je za ljudske junake na splošno značilno prav to, da niso nikoli povsem počlovečeni, podomačeni in ne dani „od našega sveta“, naj bo to po rojstvu, usodi, značaju, telesni podobi in sposobnostih in še po čem. Zato so vedno na takšen ali drugačen način posredniki med našim in „onim“ svetom.«

Rezijanski ciklus SLP 5 predstavlja prispevek k spoznavanju dediščine o Kralju Matjažu, ki nastopa v folklorni vlogi brezhibnega pozitivnega junaka oz. predstavnika skupnosti Mi, če upoštevamo notranjo psihološko perspektivo gradiva. Ta moški lik ima v ciklusu SLP 244 ustreznega moškega paralela, ki pa tam izraža pretežno negativno, čeprav tudi privlačno torej delno ambivalentno vlogo antijunaka.

Naj zaključimo z misljo Zmaga Šmitka o junaku slovenskega izročila, Kralju Matjažu⁵⁵ (Šmitek 2012: 201):⁵⁶

»Pisati o slovenskem Kralju Matjažu je zahtevno in neizčrpno opravilo. Vsakdo, ki se je ali se bo lotil te naloge, ne bi smel prezreti izrazite večplastnosti tematike. Upoštevati je namreč treba tri kreativne dejavnike, ki se prepletajo v različnih razmerjih: zgodovinsko osnovo (kolikor jo je mogoče dognati), ljudsko domišljijo, ki je zapolnila manjkajoča dejstva, in mitološko simboliko, ki je Kralju dala prvi pomen.«

PRISTAVEK O REZIJANSKEM IZROČILU O LEPI VIDU

V rezijanskih različicah pesmi tipa SLP 5 je ravno ženski glavni lik nosilec najizrazitejše drugosti. V tipu SLP 244 pa je moški lik, ki ponazarja Drugega/daljni svet. V obeh primerih pa je daljni svet označen z negativnimi konotacijami.

⁵⁴ V zvezi s tem je Matičetov poudaril (1991: 216, opomba 13): »V matjaževski romanci iz Rezije zarisana podoba vsesplošnega veselja ob kraljevskih ženitkah (svatbi) spominja na zgovornejši opis navdušenja, ki je zavladalo med preprostim ljudstvom, ko je bil Matjaž razglašen za ogrskega kralja; opis je prispeval njegov tajnik Bonfini (1441–1502)«. Dodan je še latinski odlomek tega opisa s slovenskim prevodom.

⁵⁵ Kljub temu, da je bilo to že večkrat omenjeno in objavljeno, bi znova spomnil na odlomek Marcantonio Nicolettija (1536–1596), notarja in zgodovinarja v Čedadu, ki je proti koncu svojega življenja zapisal, da Tolminci »Cantano l'ineffabili lodi di Christo, e' de Beati, et parimenti di Matthia Re incomparabile d'Ungaria, et d'altri huomini fra quella nation celebri in diuerse maniere de uersi nella lingua loro« (Nicoletti s.d: 27v.). Znameniti svojo rokopis z najstarejšo omembo o Kralju Matjažu, ki ga hrani Videmska mestna knjižnica Vincenzo Joppi (Glavni rokopisni fond št. 1747, »Archivio Manzano«), smo želeli tudi osebno konzultirati, čeprav je furlanski etnolog Gaetano Perusini že objavil reprodukcije posamičnih strani (prim. Perusini, Matičetov 1961: 64). Geslo o avtorju je na razpolago na: <http://www.dizionariobiograficodefriulani.it/nicoletti-marcantonio/>.

⁵⁶ Avtor je posvetil temu ljudskemu junaku obsežno poglavje *Kralj Matjaž in drugi ljudski junaki* (2012: 199–271), s podpoglavjem *Prepletanja mednarodnih motivov* (2012: 234–251). Prim. tudi Šmitek 2009.

con forza occulta cagionasse al matrimonio un
 non aspettato incommodo. Cantaro l'ineffabile
 Lodi di Cristo, e de santi, et parimenti di
 Maria De incomparabile d'Inghera, et d'al-
 tri luomini fra quella nation celebrati di diverse
 maniere de uerti nella lingua loro. Silese
 si argomenta che la poesia e stata sempre si
 dolce, si cara, si naturale, che ancora nelle
 lingue barbare ha scoperta l' eccellenza sua per
 non defandar la bonta' et l'ualore del suo me-
 nito. Turbandosi ahung^{coi} le cose d'ogni intor-
 no, O dorico di Sacileto, Antonio di Visini-
 uico, Giovanni longo, Leopoldo Puzzi, Egiz-
 dio Egidij d'cont, Hermano Fermentini, allson
 deputati nella citta d'Austria sopra la guerra,
 uedendo che i tumulti uenivano dai monti,
 deprimanti operarono, che Nicolo et i figlioli
 di Rodolfo de Perzi munissero con presenza
 il Castello di Prorumbengo, gia molto tempo di-
 nante tenuto, et (come e da creder) solo per
 opera barbari fabricati da quella nobile fa-
 miglia nella punta d'un mont, che non sendo
 molto lungi dalla strada comune della Tannisa
 s'opende alle nate del Datifone, dove l'Alcida,
 e l'Albaro, Torrenti di quelle contrade poden-
 do il nome con un abbonuole tributo gli accre-
 scono mirabilmente il corso, a tale e a quel-
 modo

List 27v. rokopisa Patriarcato aquileiese di Filippo Alenconio Cardinale di Mar. Antonio Nicoletti, ki omenja Kralja Matjaža (Biblioteca Civica Vincenzo Joppi, Udine, ms. f. p. 1747, Archivio Manzano).

Odkritje ciklusa tipa SLP 244 na rezijanskih tleh, po dolgem času od kratke omembe Baudouina de Courtenayja v 19. stoletju o prozni varianti (BdC 1895: 367–368, št. 1203), nas še dodatno preseneti zaradi zakoreninjenosti motiva, ki se ohranja na stičišču Alp in Predalp, čepav uprizarja dramatična dogajanja na morski (jezerski) obali in nekje daleč za morjem. Ta oddaljenosti območij, na katerih so bile zapisane variante tega motiva, je pravzaprav skupna značilnost, kot je poudarila Zmaga Kumer (2002: 152).

V rezijanskih variantah Lepe Vide so poteze moškega lika, ki z zvijačo ugrabi Lepo Vido, skoraj izbrisane, ker je tu lik prvotno domnevnega *črnega zamorca* zamenjen z likom *barkarjula* 'čolnarja' ali *mornerja* 'mornarja'. Od prvotne oblike *črnega zamorca*, ki se v drugih slovenskih različicah ohranja, je ostal le pomenski segment vezan na vodo oz. morje *barkarjul/morner*. Element morja je bilo celo zamenjen zaradi zvočnega ujemanja z goro *Morjano* (it. Monte Amariana, furl. Mont Marjane). Tudi ime junakinje iz vasi Osojane je primerljivo postalo *Morjanica*. Prim. Matičetov (2005: 66):

»Dogajanje sredozemske balade o Lepi Vidi (Donna Candia, Donna Cánfura, Zogna Riin, Ta bukurana, La bella, kakor se pač kje imenuje), ugrabljeni mladi materi, je redno postavljeno k morju, zato so Rezijani mogoče kar po posluhu, brez stvarne podlage, povezali z morjem ime gore Morjane.«

V prozni varianti, dragoceni zaradi narativnih elementov, je ta lik poimenovan 'dedec' (Čunkina-Matičetov: 1974: 28):

»Naenkrat je po jezeru prišla barka. In na nji je bil dedec, velik dedec v dolgi krili in z veliko brado, z dolgimi lasmi. In ta dedec se je približal in rekel ženi, naj pride v barko, da ji bo nekaj pokazal. Tedaj žena ni hotela iti. Tedaj je začel jemati ven in ji kazati lepo svileno blago, rdeče z velikimi rožazi in zeleno in kakor zlato, in vseh vrst blaga. Ni bila nikdar videla česa tako lepega.«

Poteze dežele izgnanstva pripovedovalka opisuje strnjeno:

»Potlej je prišel do otoka — pravzaprav niti ni bil otok, to je bilo kot skala. In tam je bil velik grad, sezidan iz črnega kamna, prav grd. In jo je pripeljal na tisti otok.«

V sistemu slovenskega, torej tudi rezijanskega izročila lik Lepe Vide oz. Wide, Lene, Line, Morjanice izraža komplementarne in nasprotno lastnosti v primerjavi z Alenčico/Linčico. V enem in drugem primeru gre za pripoved o ženski emancipaciji, čeprav sta njuni usodi povsem različni. V različici SLP 244/8: 83–84 prvi verzi (»Marjanca je imela rada enega fanta, / ki je hodil po morju z barko. / Potem ga je pustila, imela je rada čevljarja in ga poročila«) jasno pričajo o ženski osebni in družbeni emancipaciji z iskanjem prišleka oz. člana druge družbe (prim. tudi Klobčar 2007: 87). Vidino emancipacijo, bolj ali manj izrazito, zaznavamo v tipu SLP 244. Kljub temu, da se rezijanska Lepa Vida vrne domov, so njene bivanjske potencialnosti skoraj nične in ozračje je tragično obarvano. Iz

perspektive Mi je Lepa Vida predstavica notranje skupnosti in je prikazana kot družbeno neuspešna ženska, saj ji je v pripovedi hrepenenje po drugosti onemoglo eksistenco.

Podoba čolnarja pa je, predvsem v pesmih, opisana zelo strnjeno, brez prave psihološke globine, čeprav, sploh, če ga primerjamo s Kraljem Matjažem, izstopa njegova vloga antijunaka. Tudi značilni verz »Hudo ti bodi mernor«, ki ga Vida v več različicah ponavlja, to dejstvo dodatno potrjuje.

SKLEP

Na koncu bi vnovič izpostavili dejstvo, da je rezijansko izročilo v primerjavi z gradivom z drugih slovenskih območij, razmeroma mlado, vsebinsko artikulirano, slogovno in po številu različic bogato. Gre namreč za dodatno potrditev o dragocenosti rezijanskega izročila za slovensko in mediteransko kulturno dediščino.

O osrednjem vprašanju oz. odnosu do Drugega bi spomnili na zapis Zmage Kumer, ki pravi, da Tujec ni igral posebne vloge v izročilu slovenskih balad, saj črpa snovi v vsakodnevnem družinskem življenju ali ožji skupnosti (prim. Kumer 1986: 128), kar podobno velja tudi za furlanske ljudske pesmi, poimenovane v furl. *vilotis*, it. *villotte*. Svet, ki je uprizorjen v pesmih tipa SLP 5 in SLP 244, pa izstopa iz te vizije in tradicije, ker ne odraža slovenskega podeželnega vsakdanjika, temveč opisuje življenske in pravljične motive daljnih svetov, kraljev in carjev, bogatih princes in kraljičev. Posrečena kombinacija zgodovinskih, mitskih, umetniških in bivanjskih elementov je morda dejavnik, ki je omogočal ne samo ohranjanje motivov do današnjih dni, temveč tudi razvoj v raznovrstne umetniške zvrsti, kar velja predvsem seveda za cikel o Lepi Vidi (o tem glej tudi Avsenik Nabergoj 2009: 118–121).

V rezijanskem ciklusu SLP 5, kot ugotovimo pri preučevanju slovenskega ustnega izročila, ni prišlo do premika, ki bi povzročil spremembo vizije drugega sveta v duhu orientalizma (glej tudi Mlakar 2014: 237), kot ga je bil opredelil Said (1996). To je razumljivo, saj osmanski vojaški vpadi po vsej verjetnosti niso vplivali na kolektivni spomin v Rezi in *Turkov* ni bilo treba sčasoma zamenjati z novo vrsto kolektivnega Drugega. Po drugi strani pa to priča o zasidranosti tega motiva, o vsebinskem bogastvu, o slogovni in jezikovni lepoti motivike, ki je nosilce izročila in njihove poslušalce fascinirala, čeravno niso docela razumeli eksotičnih in oddaljenih uprizorjenih motivov. Vse to so zelo verjetno (do)živeli kot izkušnjo obenem pravljičnega pripovedovanja ter izrazite drugosti in morda ravno zaradi tega ne razbiramo v tem ciklusu skrajne etnocentrične naravnosti.

Če se za trenutek posvetimo jezikovni razsežnosti, ugotovimo, da jezik vseh rezijanskih objavljenih različic SLP 5 na splošno kaže na običajno rabo krajevne zvrsti brez posebnih arhaizmov, ki se prej pojavljajo v nekaterih nabožnih pesmih. Vidni so redki elementi, ki naj bi sodili v sistem kultiviranega jezika, kot je termin *gospoda*.⁵⁷ Po drugi strani pa je izrazita raba romanskih izposojenk, kot je navadno tudi v govornem jeziku.

⁵⁷ Prim. tudi BdC 1895: 228, 743: *Ta únfarska hospodá* / Die ungarischen Herren.

Zanimivi primeri so *dormidola* 'napoj', *gracija* 'sreča', *monida* 'denar', *pegul* 'smola', *prožonir* 'ujetnik'.⁵⁸

V procesu predajanja izročila so rezijanski ustvarjalci suvereno prilagajali jezik, besedila in slog svojemu narečnemu sistemu. Kljub sprejemanju izoliranih romanskih izposojenk oz. tujk vse kaže na neposredne stike z ostalim slovenskim, in zatem južno-slovanskim in mediteranskim prostorom.

V obravnanih pesemskih ciklih smo kot rezultat stika oz. interakcije z drugim svetom opazili sledeče (gledano iz notranjega zornega kota oz. iz perspektive Mi):

V obeh tipih SLP 5 in 244, je daljni svet za endogamnega člana družbe prizorišče dramatičnih oz. negativnih dogodkov.

V tipu SLP 5 je simbol drugosti eksogamna ženska/Linčica, ki se zaljubi v endogamnega moškega, in zapusti oz. celo zasovraži svoj rod ter se vključi v rod v deželi moškega.

V tipu SLP 244 je simbol drugosti eksogamen moški/*črni zamorec/barkarjul/morner*, ki ugrabi žensko/Vido/Leno/Lino/Morjanco in jo zapelje v svojo deželo.

V obeh primerih je glavni lik ženska, ki zapusti svoj rod in gre v novo, tudi versko drugačno, neznano deželo, iz katere se (ne) bo vrnila. V obeh primerih ženski lik odraža pozitivne in negativne lastnosti. Medtem ko je moški endogamen lik v tipu SLP 5 pozitiven, to ne velja za eksogamnega moškega v SLP 244.

Na folklorni ravni pa naj bi bil končni rezultat mirno sožitje dveh oddaljenih svetov v osebnem odnosu. Navedeno je v ožjem kontekstu pravljичno elitne družbe možno, kot izpričuje tip SLP 5, ki se konča s srečnim razpletom oz. s svatbo. V SLP 244 pa endogamna ženska doživi tragedijo.

Klasični pravljичni razplet fabule na alpskem območju nam odpira še eno vprašanje, namreč koliko naj bi bila nekdanja kmečka družba v Alpah inkluzivna oz. v kolikšni meri je bila zmožna sprejemati drugost.⁵⁹ Veliko o tem ni moč upovediti, kljub temu pa že pred petsto leti dokumentirani poklic mnogih Rezijanov kot potujočih trgovcev po Srednji Evropi, kot tudi opazovanje rezijanske družbe v zadnjih treh desetletjih, dopušča domnevo, da jim inkluzivnost ni bila ravno tuja.

ZAHVALA

Za dragocene strokovne nasvete v zvezi z vsebino razprave se zahvaljujem dr. Špeli Ledinek Lozej.

⁵⁸ Za ta zanimiv vidik žal ni več prostora v tem prispevku, saj bi njegova obravnava bi zahtevala posebno pozornost.

⁵⁹ BdC 1895: 684 v stvarnem kazalu pod *Religiöses* navaja *Toleranz 1043. Intoleranz 1174*. Naj potem navedem odlomek št. 1043 pripovedovalca iz Osojan na str. 318, v nemškem prevodu: *Jede Confession (Religion) hat ihr Gesetz, sei es die Christliche (katholische), sei es die hebräische, sei es die lutherische, sei es die calvinische (reformirte), sei es die altgläubige, sei es die griechische, welches Gesetz (welche Religion) es auch sein mag, jedes hat seine Religion (jede hat ihr Gesetz).*

VIRI IN LITERATURA

- Avsenik Nabergoj, Irena, 2009: *Longing, Weakness and Temptation: From Myth to Artistic Creations*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Belova, Olga 2007: The Stereotype of the "Other" Within Folk Culture: An Attempt at a Formal Description. *East European Jewish Affairs* 37/3, 335–351.
- BdC = Baudouin de Courtenay, J.I.N.: 1895: *Materialy dlja južnoslovsjanskoj dialektologii i etnografii. I. Rez'janske teksty*, Sanktpeterburg.
- Božovič, Rade, 1997: *Arapi u usmenoj narodnoj pesmi na srpskohrvatskom jezičkom području*. Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta (Monografije, Knjiga XLVII).
- Čunkina, Dorina; Matičetov, Milko, 1974: Pravljica o ugrabljeni mladi materi. Povedala Dorina Čunkina. Zapisal Milko Matičetov. Ilustriral Klavdij Palčič, *Dan* 4, Trst, 27–29.
- Dapit, Roberto, 2014: Tecnicismi sloveni dell'interlinguistica a margine delle vicende semantiche di alcuni turchismi. Vincenzo Orioles, Raffaella Bombi, Marica Brazzo (a cura di), *Metalinguaggio. Storia e statuto dei costrutti della linguistica*. Roma: Il Calamo (Lingue, Linguaggi, Metalinguaggio Collana diretta da C. Vallini e V. Orioles), 469–493.
- Fabietti, Ugo, 1998: *L'identità etnica*. Nuova edizione. Roma: Carocci Editore.
- Faggin, Giorgio, 1985: *Vocabolario della lingua friulana*, Udine: Del Bianco.
- Ferluga, Jadran, 1990: Bizanc na Jadranu (6.-13. Stoletje). *Zgodovinski časopis* 44/3, Ljubljana, 363–386.
- Golež Kaučič, Marjetka, 2007: Slovene Folk Songs at the Crossroads, Influences and Oppositions of East, West, North, and South. *Slovene Studies* 29/1-2, 3–17.
- Grafenauer, Ivan, 1939a: O Zari in Sončici in drugih »španskih« junakih. *Dom in svet* 51/1-2, 78–89.
- Grafenauer, Ivan, 1939b: Še Mavri v narodni pesmi. *Dom in svet* 51/5, 281–285.
- Grafenauer, Ivan, 1939c: Zamorci in zamorske dekllice v narodnih legendah. *Dom in svet* 51/6, 343–349.
- Grafenauer, Ivan, 1943: *Lepa Vida : študija o izvoru, razvoju in razkroju narodne balade o Lepi Vidi*. Ljubljana: SAZU (Filozofsko-filološko-historični razred; 4).
- Grafenauer, Ivan, 1951a: Slovenske ljudske pesmi o Kralju Matjažu, *Slovenski etnograf* 3-4, Ljubljana, 189-240.
- Grafenauer, Ivan, 1951b: Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu. *Slovenische Sagen von Matthias Corvinus*, Ljubljana: SAZU (Dela, 4).
- Grafenauer, Ivan, 1951c: Turki pred dunajem slovenske narodne pesmi iz leta 1529 in 1683, *Slavistična revija* 4, Ljubljana, 34–59.
- Grafenauer, Ivan, 1953-54: Hrvatske inačice praobrascu balade »Kralj Matjaž v turški ječi.«, *Slovenski etnograf*, 6-7, Ljubljana, 241–272.
- HNP 6 = *Hrvatske narodne pjesme. Knjiga šesta*. Skupila i izdala Matica hrvatska. Dio drugi. Ženske pjesme. Sveska druga (Pričalice i lakrdije), Zagreb: Matica hrvatska-Tisak Dioničke tiskare, 1914.
- HNP 1879 = *Hrvatske narodne pjesme što se pjevaju u Istri i na Kvarnerskih otocih preštampane iz „Naše Sloge“*, Trst: Tiskarnica Sinovah K. Amati, 1879.
- Jezernik, Božidar (ur.), 2010: *Imaginarni Turčin*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- K[lobčar] Ma[rija] 2007: *Pojasnila*. Golež Kaučič, Marjetka et al. (atvorji in uredniki), *Slovenske ljudske pesmi*. 5, Ljubljana: Založba ZRC-Slovenska matica, 87–88.

- Kropej, Monika 2008: *Od ajda do zlatoroga: slovenska bajeslovna bitja*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva.
- Kumer, Zmaga, 1986: Die Fremde und der Fremde in der slowenischen Volksballade. Hugh Shields (ed.): *Ballad Research. The Stranger in Ballad Narrative and Other Topics. Proceedings of the Fifteenth International Conference of the Kommission für Volksdichtung of the Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore. Dublin and co. Clare, Ireland, 26 August – 1 September 1985*. Dublin: Folk Music Society of Ireland / Cuman Cheol Tíre Éireann, 123–128.
- Kumer, Zmaga, 2002: *Slovenska ljudska pesem*, Ljubljana: Slovenska matica.
- Kumer, Zmaga, 2007: *Pojasnila*. Golež Kaučič, Marjetka et al. (atvorji in uredniki), *Slovenske ljudske pesmi*. 5, Ljubljana: Založba ZRC-Slovenska matica, 86-87.
- Maniaco, Tito: 1985: *Storia del Friuli*, Roma: Newton Compton editori.
- Matičeto, Milko (ur.), 1966: »Línčica Turkinčica«. Pubblicazione per nozze Micelli-Longhino, San Giorgio di Resia-Udine: samozaložba-Tipografia Arti Grafiche Friulane.
- Matičeto, Milko, 1969: Tri ljudske iz Rezije za pokušnjo pred matično zbirko Slovenskih ljudskih pesmi, *Sodobnost* 17, Ljubljana, 197–206.
- Matičeto, Milko, 1970: littérature populaire slovène 1970. [(...) mathias est delivré], *Le livre slovène* 8/ 4: 118–133.
- Matičeto, Milko, 1981-83: »Ti dilaš po kalvisken«. Sled iz časov reformacije v rezijanski katehetični pesmi, *Traditiones* 10-12, Ljubljana, 269–271.
- Matičeto, Milko, 1991: Čudna ugibanja, kdo bi bil Kralj Matjaž, *Sodobnost* 39/2, Ljubljana, 210–220.
- Matičeto, Milko, 2005: Spolni evfemizmi, metaforika in podobe skrivnosti jezika pri slovanih. Ob duličenkovem predavanju 11. novembra 2005 v Ljubljani. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 45/4, Ljubljana, 62–67.
- Mlakar, Anja, 2014a: Krvoločni osvajalci in hudičevi vojaki: »Turki« kot »barbari« v ideoloških diskurzih in slovenski folklori, *Studia Mythologica Slavica* 17, Ljubljana, 221–242.
- Mlakar, Anja 2014b: *Protiturški tabori v folklori in prostoru*. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana: samozaložba.
- Mlakar, Anja, 2016: *Drugi v slovenski folklori. Doktorska disertacija*, Ljubljana: Univerza v Ljubljani-Filozofska fakulteta.
- Nartnik, Vlado, 1991: Ženski liki v slovenskem ljudskem izročilu o kralju Matjažu. József Varga – Zoltán Molnar (ur.), *Corvin Mátyás-konferencia: Tudományos tanácskozás Mátyás király halálának 500. évfordulóján, Maribor, 1990. november 8–9. / Posvetovanje Matjaža Korvina: znanstveno posvetovanje ob 500 letnici smrti kralja Matjaža, Maribor, 8.–9. 11. 1990*, Szombathely, 30–34.
- Nartnik, Vlado, 1994: Časovna odprtost oblikovanja lika Lepe Vide, Marko Juvan – Tomaž Sajovic – Tone Pretnar (ur.), *Individualni in generacijski ustvarjalni ritmi v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: ob 10 letnici smrti Marje Boršnikove: mednarodni simpozij v Ljubljani od 24. do 26. junija 1992 pod vodstvom Toneta Pretnarja*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (Obdobja 14), 193–202.
- Nicoletti, Marcantonio, s.d.: *Patriarcato aquileiese di Filippo Alenconio Cardinale di Mar. Antonio Nicoletti*, Udine: Biblioteca Civica Vincenzo Joppi (Glavni rokopisni fond, št. 1747, »Archivio Manzano«), rkp.
- Perusini, Gaetano; Matičeto, Milko, 1961: Sopravvivenze e modificazioni di usi e tradizioni popolari nelle valli dell'Isonzo dal '500 ad oggi. Koren, Joannes; Kretzenabcher, Leopoldus (ed.), *Alpes Orientales II*. Graz: Selbstverlag des Steirischen Volkskundemuseums, 63–70.

- Pressacco, Gilberto, 1993: *Motivi turcheschi nella musica e nella letteratura friulana*. Ruggero Simonato (ur.), *Marco d'Aviano e il suo tempo. Un cappuccino del Seicento, gli Ottomani e l'Impero. Atti del convegno storico internazionale. Pordenone 12-13 novembre 1993*. Pordenone: Centro Iniziative Culturali-Edizioni Concordia Sette, 463–511.
- Pust, Klemen, 2007: Podoba „Turka“ v krščanskih deželah vzhodnega Jadrana v zgodnjem novem veku, *Acta Histriae* 15/1, 209–234.
- Said, Edward W., 1996: *Orientalizem: zahodnjaški pogled na Orient*. Ljubljana: ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij.
- Simonič, Peter, 2010: Valvazorov naslednji neprijatelj, Bočidar Jezernik (ur.), *Imaginarni Turčin*, Beograd: Biblioteka XX vek, 97–119.
- SLP I = Kumer, Zmaga et al. (ur.), 1970: *Slovenske ljudske pesmi*. Pripovedne pesmi. 1, Ljubljana: Slovenska matica.
- SLP V = Golež Kavčič, Marjetka et al. (atvorji in uredniki), 2007: *Slovenske ljudske pesmi*. 5., Ljubljana: Založba ZRC-Slovenska matica.
- SNP = Štrekelj, Karel, 1895-1898: *Slovenske narodne pesmi*. 1., Ljubljana: Tiskarnica Rudolfa Milica.
- Stanonik, Marija, 2009: *Zgodovina slovstvene folklore. Od srednjega veka do sodobnosti*, Ljubljana: Slovenska matica.
- Stanonik, Marija, 2011: Ivan Grafenauer. Njegove kulturnohistorične in etnološkoprimerjalne raziskave (slovenske) slovstvene Folklore, *Traditiones* 40/1, Ljubljana, 11–114.
- Šmitek, Zmago, 1983: Neevropski motivi in vplivi v slovenskem ljudskem izročilu, *Primerjalna književnost* 6/2, 31–44.
- Šmitek, Zmago, 1986: *Klic daljnih svetov. Slovenci in neevropske kulture*. Ljubljana: Založba Borec.
- Šmitek, Zmago, 2004: *Mitološko izročilo Slovencev. Svetinje preteklosti*, Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Posebne izdaje).
- Šmitek, Zmago, 2009: Kralj Matjaž: mavrični sij ljudskega junaka, *Acta Histriae* 17/1-2, 127–140.
- Šmitek, Zmago, 2012: *Poetika in logika slovenskih mitov: ključni kraljestva*, Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Koda).
- Voje, Ignacij, 1987: Odkupovanje Furlanov iz turškega ujetništva. *Zgodovinski časopis* 41/2, 257–264.
- Voje, Ignacij, 1996: *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (Razprave Filozofske fakultete).

SPLETNI VIRI

<http://fran.si>

L'ALTERITÀ COME MOTIVO COMUNE SLOVENO NEL CANTO
RESIANO *LINČICA TURKINČICA*

ROBERTO DAPIT

Il contributo mette in luce alcuni aspetti inerenti all'alterità evocata da un ciclo di canti narrativi, classificati nel primo volume della raccolta *Slovenske ljudske pesmi* (Canti popolari sloveni, 1970), all'interno del gruppo *Junaške in zgodovinske pesmi* (Canti eroici e storici), sotto il tipo n. 5 *Kralj Matjaž rešen iz ječe* (*Re Mattia salvato dalla prigione*) (= SLP 5). La tradizione orale resiana ha eccezionalmente conservato diverse varianti appartenenti a tale ciclo (indicato nel presente scritto con il nome della protagonista femminile, Linčica Turkinčica), che nel resto del territorio linguistico sloveno risulta attestato sporadicamente soltanto nel XIX secolo.

L'analisi relativa all'alterità si compie attraverso l'osservazione della dimensione linguistica e simbolico-comunicativa dei testi, tentando di individuare l'atteggiamento della comunità, portatrice della tradizione, nei confronti dei mondi altri/lontani. Nel caso in questione si tratta di quello *turco*, ovvero ottomano che, dal punto di vista geografico, può tuttavia comprendere anche il territorio balcanico sotto il dominio della Sublime Porta. In base alla valutazione delle definizioni utilizzate per l'Altro collettivo, emerge allora una visione dell'Altro/Straniero/*Turco* che riflette gli stereotipi adottati nell'Europa occidentale e nella Slavia meridionale, i quali rivelano nel tempo processi di mutazione e sovrapposizione. Un filone comparativo piuttosto fecondo si individua nella tradizione dei canti popolari nello spazio linguistico serbocroato con cui i nostri materiali condividono numerosi tratti comuni nei modelli e nei motivi.

Secondo Ivan Grafenauer, che studiò in misura approfondita gli aspetti storico-culturali di questo di altri cicli di canti, i modelli narrativi si richiamano a tradizioni di derivazione talvolta molto antica e si collocherebbero in vari spazi culturali europei. In ambito friulano invece non siamo riusciti ancora a individuare alcun riferimento specifico. Ciò fornirebbe un ulteriore indizio sul possibile percorso di acquisizione di questo sapere folklorico che, giunto fino a Resia, ossia ai margini nordoccidentali dello spazio linguistico sloveno, si collegherebbe piuttosto al resto del mondo slavo meridionale, balcanico e più ampiamente europeo.

Il patrimonio orale sloveno accoglie un altro motivo affine, almeno dal punto di vista dell'esperienza con i mondi altri, ovvero il *Rapimento con raggio di una giovane madre* (*Bella Vida*)(*Zvijračna ugrabitev mlade matere* (*Lepa Vida*) in *Slovenske ljudske pesmi V*, 2007, tipo n° 244). Nella prospettiva della comparazione si è cercato così di mettere a confronto i due cicli che pongono al centro della narrazione figure le quali, nelle percezioni dell'Altro/Straniero/*Turco*, rivelano tratti di particolare interesse, proponendo la nota opposizione Noi – Altri, rispettivamente con tratti positivi – negativi. Nella scala di gradazioni negative attribuite, le definizioni dell'Altro possono infatti raggiungere la categoria del non umano/animale/essere mostuoso.

In entrambi i cicli il mondo altro/lontano è raffigurato con tratti negativi, mentre le due figure femminili, Linčica Turkinčica e Vida (Wida, Lina, Lena, Marjanca), rispettivamente di tipo esogamico ed endogamico, evocano una vicenda di emancipazione. Dal punto di vista interno, ossia dalla prospettiva Noi, notiamo tuttavia che la prima (SLP 5) abbandona il proprio mondo ed è accolta in quello dell'uomo endogamico, mentre la seconda (SLP 244), che si lascia sedurre dalla figura maschile esogamica, vivrà un'esistenza in certi aspetti tragica e comunque senza via d'uscita. La figura maschile endogamica nel tipo SLP 5 si muove dal proprio mondo per poi ritornarvi e risulta di segno positivo, mentre è connotata negativamente la figura maschile esogamica nel tipo SLP 244.

La tradizione relativa Linčica Turkinčica, riemergendo nella seconda metà del Novecento all'interno della piccola comunità alpina di Resia, dove si conserva in testi di elevata qualità letteraria e con un esito narrativo che evoca l'interazione con l'Altro e la sua inclusione, merita nuovamente di essere messa in luce, in particolare nei suoi aspetti sociali. Non è un caso che l'accademico dr. Milko Matičetov l'abbia non soltanto raccolta e trascritta ma anche diffusa, esaltandone le particolari qualità in una prospettiva storica, etnografica e letteraria.

Izr. prof. dr. Roberto Dapit, Dipartimento di Lingue e Letterature, Comunicazione, Formazione e Società - DILL, Università degli Studi di Udine, Italia, Via Mantica 3, 33100 Udine, Italia, roberto.dapit@uniud.it

